

הקשר של העם היהודי לאדמת הארץ – גורם מהותי בקיום ישראל כמדינה יהודית וציונית

יחיאל לקט

יו"ר דירקטוריון קרן קימת לישראל

רצוני לפתוח במילה אחת על המכון לחקר שימושי קרקע. אני מצטער שנשכח, כנראה בטעות, שהמכון קרוי על שמו של שמעון בן-שמש, שהיה מייסדו ובמשך שנים רבות שימש מנכ"ל קק"ל ושם דגש על המדיניות הקרקעית. יחד עם זה רצוני לברך את יו"ר המכון עדי ניב שהעלה את המכון מדרגה, אולי שלוש או ארבע מדרגות, והפך אותו בשנתיים האחרונות למוקד מרכזי לכל דיון וחשיבה בכל מה שקשור במדיניות הקרקעית. הכנס הזה מתבסס על פעילותו של הפורום למדיניות קרקעית של המכון שמתכנס בקביעות אחת לחודש-חודשיים ובו נדונות השאלות האקטואליות של המדיניות הקרקעית, גם עם אנשי אקדמיה וגם עם מעצבי המדיניות הקרקעית.

"מדינה דמוקרטית"

חייבת לקיים שוויון

זכויות ולא לכל

אזרחיה, אבל

זכותו הבסיסית

היא שאנו נגדיר את

אופיה של המדינה

על-פי המסורת

שלנו, על-פי

המורשת שלנו."

על כל אלה בהחלט מגיע לעדי יישר כוח.

רצוני לקדם בכרחה את פרופסור אנטוני טרביס שבא אלינו מאוניברסיטת בירמינגהם. בשלבי התכנון של הכנס חשבנו שמן הראוי להפנות זרקור גם לבעיות בתחום המדיניות הקרקעית במדינה אחרת. אנחנו מודים לפרופסור טרביס שנענה להזמנתנו והגיע לכאן גם בימים אלה.

הנושאים המרכזיים בתחום המדיניות הקרקעית הוצגו בפנינו כאן בידי השר אביגדור ליברמן וגם בידי היועץ המשפטי לממשלה. אני רוצה להעלות לדיון מספר סוגיות

מרכזיות מנקודת ראותה של קק"ל ומנקודת ההשקפה שלי. הסוגיה הראשונה עניינה במונחים אדמת הארץ, גאולת הקרקע ועקרון הבעלות הלאומית על הקרקע. מונחים אלה נשחקו לחלוטין במדינת ישראל. הקמנו מדינה על בסיס העקרונות האלה, חשבנו שהדברים יהיו מובנים, יהיו הערכים המרכזיים של העם המתחדש במולדתו ההיסטורית, אבל לצערנו הרב השחיקה כל כך גדולה שהיא מעוותת בעצם הרבה מאוד תפיסות. מה שקרה

לערכים האלה רומה למה שהתרחש בערכי החברה הישראלית. מאז הקמת המדינה עברנו מתהליך המציב במקום גבוה מאד כסולם העדיפויות, אולי בראש סדר עדיפויות, את הגשמת המשימות הלאומיות, לתהליך של אגואיזם אישי כחלק בסיסי בערכים של החברה. בדרך רומה נשחקו גם הערכים הקשורים בקרקע והבנתם וההתייחסות אליהם השתנתה. לא בכדי החליטה קק"ל באחרונה לפתוח בקמפיין פרסומי-תקשורתי רחב היקף שמטרתו היתה בראש וראשונה להכניס בחזרה ללכסיקון היהודי את המלה "אדמה". הלכסיקון היהודי היום אינו כולל את המלה הזו. המלה המצויה בשימוש רחב היא נר"ן ובמקרה הטוב – מקרקעין. האסוציאציה הקיימת כיום עם המלה אדמה היא ל"יום האדמה" של עם אחר שנאבק על האדמה הזאת. אנחנו בקק"ל משוכנעים שזה לא רק עניין סמלי אלא גם מהותי. הקשר של העם היהודי לאדמת הארץ הזאת הוא גורם מהותי בקיומה של המדינה כמדינה יהודית וציונית. השאלה איך אפשר להחדיר היום את הרעיון הזה, התחושה הזאת, ההזדהות הזאת, לליבוניהם ולמוחותיהם של הדורות הבאים – זו בעיה גדולה מאוד. מערכת החינוך לא עושה זאת והמסר או המסרים שבאים מהמוסדות העוסקים בתחום המדיניות הקרקעית אינם מעורדים או מטפחים את הגישה הזו למושג הבסיסי: אדמה.

צרה גדולה היא שאנשים אינם זוכרים את ההיסטוריה ואינם לומדים ממנה. קרן קימת, שעל הצורך בהקמתה דובר כבר בקונגרס הציוני הראשון על-ידי הוגה הרעיון צבי הרמן שפירא, פועלת על פי מספר עקרונות יסוד. העיקרון השלישי מתוך תריסר העקרונות שקבע שפירא אומר כך: "את הקרקע הנרכשת אין להפקיע מרשות הקרן לעולם ואין למכרה ליהודים יחידים. היא ניתנת להחכרה בלבד ולכלל היותר למשך 49 שנים". כלומר: עוד לפני שנתקבלה החלטה להקים את קק"ל נקבע העיקרון של הבעלות הלאומית על הקרקע כעיקרון ברזל במדיניות הקרקעית של העם היהודי. דעתנו היא כי גם כיום יש לשמור מכל משמר על עיקרון הבעלות הלאומית. זאת התשתית להבטחת קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית. למרבה הצער עדיין ארוכה הדרך להבטחת הקיום הלאומי. מי שרוצה לומר שהקיום הזה מובטח במאה אחוז, ושהניצחון הציוני וההישגים של התנועה הציונית בהקמת המדינה ובביסוסה מובטחים לנצח – משלה את עצמו. למרות השנים הרבות שעברו מאז הוקמה ישראל אנחנו עדיין נתונים במאבק לא פשוט על הבטחת המשך קיומה של המדינה כמדינה יהודית. מנקודת הראות ההיסטורית, הכוללת 53 שנים לקיומה של מדינה, עדיין אין ערובה שהיא יצאה מתחום האקספרימנט. ואם אכן אלה פני הדברים פירוש הרבר שיש לעם היהודי זכות לבסס את מדינתו ולעשות כל פעולה נדרשת כדי לחזק את המדינה, לבסס אותה, כדי שתוכל להתקיים

הקשר של העם היהודי לארמת הארץ – גורם מהותי בקיום ישראל כמדינה יהודית וציונית

כביטחון כמו כל המדינות, בלי סימן השאלה האקספרימנטלי המוצב עליה. מתוך נקודת המוצא הלאומית והעקרונית הזו התשובות לכל הסוגיות שאנו עוסקים בהן ברורות ביותר. מדינה דמוקרטית חייבת לקיים שוויון זכויות מלא לכל אזרחיה, אבל זכותנו הבסיסית, האלמנטרית, היא שאנו נגדיר את אופייה של המדינה על-פי המסורת שלנו, על-פי המורשת שלנו. יושבים בישראל יותר מ-5 מיליון יהודים שבאו לכאן כדי להקים מדינה יהודית ושום מיעוט משום סוג שהוא איננו יכול להיאבק נגד זכותנו להגדיר באופן בסיסי את מהותה של המדינה הזאת. המדינה שלנו.

נכון כי קל לומר את הדברים האלה אבל זה די מסובך להוציא אותם אל הפועל גם מבחינת הקרקע. ולכן, כתוצאה מההתפתחויות, השינויים שחלו במדינה, ובג"ץ קעדאן ועוד ועוד – הגיע הזמן לשקול ברצינות וביסודיות את ההפרדה – אני לא מדבר על

**”יש לשמור מכל
אשמור על עקרונ
הבעלות הלאומית.
זאת התשתית
להבטחת קיומה
של ישראל כמדינה
יהודית.”**

ניהול אדמיניסטרטיבי, אלא על המהות הקונסטיטוציונית משפטית – בין אדמות המדינה שחובה על המדינה לנהוג בהן, בכל אזרחי המדינה, מנהג של שוויון, לבין אדמת העם היהודי במסגרת קק”ל שהיא גוף ציבורי של העם היהודי, אבל מאורגנת חוקית כחברה פרטית, כדי שהקרקעות האלה ימשיכו לשמש ליעוד המקורי שלהן. והיעוד המקורי הזה, כפי שנקבע בתקנות קרן קימת, הוא קודם כל ובראש וראשונה – התיישבות יהודית. אף אחד אינו יכול לשלול מהגוף הזה, קק”ל, את המטרה המרכזית

של קיומו: התיישבות יהודית, לפי המדיניות שקובעת המדינה. ברור לנו כי המדיניות הקרקעית צריכה להיקבע על ידי המדינה. לא יכולה להיות מדיניות קרקעית נפרדת של קרן קימת גם אם היא מצויה מחוץ למסגרת האדמיניסטרטיבית של המינהל. להיפך. בעבר היו הדברים שונים. כיוון שההנחה היתה שכל עקרונות היסוד של קרן קימת יחולו גם על אדמות המדינה, לא היתה בעיה לקיים ניהול משותף. היו לזה הרבה מאוד יתרונות, היו לזה הרבה מאוד הצדקות, היתה בזה הרבה מאוד אמת. אבל היום, כאשר מצב העניינים שונה, חייב לחול שינוי, חייבת לבוא הפרדה. המדינה בהחלט תמשיך לקבוע את המדיניות הקרקעית. אבל לגבי מה ששייך לקרקעות קרן קימת, שהן קרקעות העם היהודי שמטרתן התיישבות יהודית – יחולו עקרונות קק”ל. נקודה. ואם המסקנה היא שאין מנוס אלא בהפרדה, דרוש אומץ לב והחלטיות להפריד בין אדמות המינהל לאדמות קק”ל. זה מסובך, זה קשה, אבל זה הדבר שיבטיח לפחות את האדמות שנרכשו על ידי העם היהודי והועברו לבעלותו של העם היהודי. עד כאן בסוגיה הזו.

הסוגיה השנייה קשורה ביערות. לאחר קום המדינה הפכה קק"ל להיות היערן הראשי של ישראל. כל מדיניות הייעור וכל פעולות הייעור בארץ הועברו לידי קרן קימת. כל הייעור. גם על קרקעות קרן קימת וגם על קרקעות המדינה, ואולי בעיקר על קרקעות המדינה. מתוך ההתפתחות והשינויים שהתרחשו במדינה עברנו תהליך אסטרטגי ולפני כשלוש שנים הגענו למסקנה שכדי לזכות בתמיכה הציבורית בכל מה שאנחנו מייצגים, חובתנו להציב דגש על היותנו גם ארגון ירוק. לא בקיצוניות המבקשת להגדיר את יער יתיר כערש המדבר, הדוגלת בדעה שאסור לגעת גם לא בדבר הקטן ביותר בטבע. בהיותנו ארגון העוסק גם בפיתוח אימצנו את המדיניות לפי קו האמצע, או אולי מדיניות של שביל הזהב בנוסח הרמב"ם, שאומרת כי ניאבק על שמירת הטבע כי זאת אחת המטרות וההצדקות לבעלות ציבורית על הקרקע, ונדאג לערכי הטבע והנוף והשטחים הפתוחים והירוק ואיכות הסביבה והאקולוגיה. ואכן, כל הנושאים האלה הפכו להיות מרכזיים במדיניות של קרן קימת. ניאבק – אבל לא באורח קיצוני, לא באופן שימנע פיתוח במדינה, לא בדרך של התנגדות לכל כביש שצריך לסלול, לא בדרך של התנגדות לכל בנייה. אנחנו אכן רוצים לשמור על היער, אבל אם אין ברירה אחרת וצריך להתפתח ולפתח ישוב כלשהו, אנחנו יכולים להתפשר. מה פירוש להתפשר? לפי איזשהו סדר עדיפות? סדר העדיפות הראשון שלנו הוא לבדוק מה האלטרנטיבות האפשריות למניעת פגיעה בערכי הטבע והנוף. סדר העדיפות השני, למשל ביער ירושלים, במקום שכביש יחצה את היער ויחסל אותו לגמרי, עדיפה מנהרה שתותיר את היער שלם. פתרון כזה אמנם עולה קצת יותר כסף, אבל לא יותר מזה. כלומר: אנו משתדלים למצוא ולגבש רעיונות יצירתיים וחדשניים על מנת לפתור בעיות של שמירה על ערכי טבע ונוף, אבל אנו עושים זאת לא מתוך התנגדות טוטלית לכל רעיון של פיתוח, דבר שבעיני הוא אבסורד מוחלט. זו לדעתי המדיניות הנכונה.

הסוגיה השלישית שאני מבקש לעסוק בה קשורה גם במה שאמר השר ליברמן על חוסר העקביות וחוסר הנחישות. בהקשר זה אני רוצה להרחיק לכת ולקבוע באורח החד והברור ביותר: לפי מיטב תחושתי וניסיוני – אף כי לא על בסיס מחקר – פשוט אין מדיניות קרקעית במדינת ישראל. המצב איננו שקיימת מדיניות ברורה אבל אנחנו קצת לא עקביים וקצת לא נחושים בקשר אליה. המצב הרבה יותר חמור. פשוט לא קיימת מדיניות קרקעית.

ממה נגזרת מדיניות קרקעית? היא צריכה להיגזר מה"וויזין" שיש לך על עתיד המדינה כולה. אליקים רובינשטיין אומר שהיום "טלוויזין" קובע יותר מה"וויזין" וזה נכון. אני

חושב שאם נבדוק את החלטות מינהל מקרקעי ישראל, נראה שבעצם הן נתקבלו לא על סמך מדיניות ממשית. המדיניות שהיתה פשטה את הרגל. קראו לה: שיווק. הכנסות לאוצר המדינה. במקום שאפשר לשווק, שם נשווק, שם נקבל הכנסות. המבחן של המינהל היה כמה קרקעות אתה משווק, כמה הכנסות הבאת למדינה. אבל זאת איננה מדיניות. בוודאי לא מדיניות הדרושה למדינה. התוצאה היתה: גם בעקבות הלחצים

**"המצב בישראל
אינו מצב בו קיימת
מדיניות קרקעית -
ואנחנו קצת לא
עקביים וקצת לא
נחושים בקשר
אליה. המצב חמור
בהרבה - פשוט לא**

והאינטרסים השונים נבנו ההחלטות במינהל טלאי על טלאי. לכן מבורכת בעיני היוזמה החדשה של שר התשתיות ומנהל המינהל לארגן מחדש את ההחלטות של מינהל מקרקעי ישראל באופן שכל הדברים שביטלו אחד את השני, כל הדברים המנוגדים אחד לשני וכל הדברים המיותרים – יוצאו מצבר ההחלטות הקיימות. וכיוון שקיים בלבול רב ואין מדיניות קרקעית ברורה ומגובשת, הדבר משפיע לרעה גם על צורת העבודה של מוסדות התכנון.

**קיימת מדיניות
קרקעית בישראל".**

כולנו יודעים שבתחום התכנון בישראל קיימת "מבוכת תכנון". לכל אחד יש דעה, לכל אחד יש תכנית, כל אחד יכול למשוך לפה ולשם. אמנם נעשו ניסיונות ומאמצים

לעצב תוכניות לאומיות לשנות 2020 ו-2040 אבל כל הדברים האלה, בסופו של דבר, נותרו בגדר האקספרימנט בלבד. בינתיים יש הרבה מאוד מה לעשות על מנת ליצור מערכת שיהיה לה חזון תכנוני ושעל בסיס החזון התכנוני הזה אפשר יהיה לפתח מדיניות קרקעית נכונה ועקבית.

זה המקום להעלות עוד נושא אחד חשוב ועקרוני והוא: זכויות החקלאים.

בנקודה זו אני מבקש להדגיש, כי אני מביע את דעתי האישית, אם כי אני מעריך שרבים מחברי חושבים כמוני. אני מכיר בזה שלחקלאים יש זכויות מעבר לבניין נחלת המגורים שלהם. החקלאים האלה או אבותיהם התיישבו באותם מקומות שהיה הכרח לאומי ליישב אותם. הם רצו לבנות את עתידם בשילוב עם רעיונות חברתיים ולאומיים. הם הלכו לפריפריה. ולמי שאינו זוכר – גם חלק ממה שהיום קרוי מרכז היה בזמנו פריפריה. הם השקיעו את מיטב חייהם במקומות האלה. היום אנו יודעים כי אי אפשר היה להקים בפריפריה ישובים כל כך מרוחקים, עם קבוצות כל כך קטנות של אנשים, רובם חסרי

ניסיון מקצועי בתחום החקלאות – ללא תמיכה לאומית מאסיבית. ההתיישבות באותם ימים מעולם לא מצאה חן בעיני הכלכלנים. היא עלתה הרכה כסף. אני יודע מתוך מה שלמדתי על ההיסטוריה של ההתיישבות שעוד בשנת 1923 היו כל מיני ועדות שכאשר נפתח בהן דיון בהשקעות של הסוכנות והעם היהודי בהתיישבות, הגיעו בהן למסקנה שצריך להפסיק את ההתיישבות בפריפריה ולחזק רק את הישובים במרכז. נתקבלו החלטות לא ליישב את ההר, כי זה בזבוז כסף ו"לא כלכלי". החליטו לא ליישב את הגליל כי אין שם כל סיכוי.

כאשר נכנסתי לתפקיד יו"ר המחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית ב-1989 קראתי פעם ראשונה את מה שנקרא "חוזה בר-רשות". הזדעזעתי מהחוזה הזה. בתור אדם פרטי לא הייתי חותם על חוזה כזה. אנחנו בקרן קימת צריכים לשאוף לכך שהמדיניות שלנו תהיה שהנכסים שיש לנו וההשקעות שאנחנו עושים בנכסים הלאומיים – יוכלו להניב פירות כאלה שיאפשרו לקרן להמשיך ולהשקיע. במה אנחנו משקיעים? בייעור, למשל, מאתיים מיליון ש"ח בשנה. האם מדינת ישראל היתה משקיעה סכומים כאלה בייעור? אני מסופק. במה עוד אנחנו משקיעים היום? במאגרי מים שאותם אנחנו נותנים במתנה, כתרומה. כלומר: כל מה שנובע מפירות הקרקע אנחנו מחזירים לפיתוח הקרקע. והיכן אנו מחזירים? בעיקר בפריפריה – בצפון ובדרום, כולל הכשרת קרקע שבעיני גם זו דרך לגאולת קרקע.

את כל הדברים האלה צריך להבטיח. אבל כשמדובר בזכויות החקלאים על-פי החוזים הקיימים, הגיעה הסוכנות היהודית למסקנה שכאשר נוצר שינוי יעוד קרקע ארבעה אחוזים מההשבחה מגיעים כהחזר השקעות לסוכנות. ולמי שאינו מסכים מזכירים את החוזה המשולש ומבהירים שלא ייתנו חתימה לשום תכנית פיתוח. התנגדתי בתוקף לדרישה זו בעבר ואני מתנגד לה היום. כעיקרון אינני חושב שצריך להיות דין אחד לכל אזרחי המדינה ודין אחר לכל אותם חקלאים שהסוכנות היהודית סייעה להם להתיישב באמצעות כספים שקיבלה מהמדינה ובעיקר מהעם היהודי. אם אף אחד מאזרחי המדינה בתחום העירוני אינו משלם ארבעה אחוזים החזר השקעות – גם החקלאים לא צריכים לשלם ואסור לדרוש מהם "מס סוכנות". אנחנו בקרן קימת אמרנו שאם המדינה תהיה מוכנה לשלם לסוכנות את המס הזה גם קרן קימת תהיה מוכנה לשלם לסוכנות את ארבעת האחוזים האלה, אבל לא החקלאים.

על בסיס אותו עיקרון אני אומר כך: החקלאים, המתיישבים, יעשו טעות גדולה אם

לחצו בכיוון של חקיקה. חקיקה אינה מתקבלת על הדעת דווקא בגלל העקרונות שבגללם עלו המתיישבים על הקרקע. חקיקה אינה מתקבלת על הדעת כי משמעותה הפרטה שכבר אינה זוחלת אלא הפרטה מלאה הנוטלת את הקרקעות מבעלות העם היהודי ומעבירה אותן למתיישבים. זה פסול בעיני. לדעתי טועים החקלאים כשהם הולכים בכיוון של חקיקה, במקום להתרכז בכיוון אחר: לשנות את המערכת החוזית שיש להם עם המינהל על פי החלטות חדשות, מותאמות למאה ה-21, שמכירות גם בזכויות שיש לחקלאים, כולל זכויות שמגיעות להם כאשר נוצר תהליך של שינוי יעוד קרקע. אני פונה כאן לכל חברי בהתיישבות בקריאה: עשו לכם את חשבון הנפש הנכון. הדרך

**“אם אך אחד
מאזרחי ישראל
בתחום העירוני אינו
משלם 'קנס' של
ארבעה אחוזים
כהחזר השקעות
בעת שינוי יעוד -
גם החקלאים לא
צריכים לשלם זאת
ואסור לדרוש מהם
'אם סוכנות'.”**

הנכונה היא מאבק על זכויות תוך עיגונן בחוזים חדשים. החוזים הקיימים בהחלט לא יכולים להתקבל על הדעת, גם מבחינה קונסטטיטוציונית. לדעתי יש ליצור מערכת חדשה של הבנה על בסיס שמירת העקרונות של הבעלות הלאומית על הקרקע, קרי: חוזה חכירה ל-49 שנים, בלי היוון, 49 עם עוד תקופת חכירה, עם כל שאר הזכויות שהן בהחלט נושא למשא ומתן. זו הדרך הנכונה.

לסיום אני רוצה לומר כי כל הטיפול בנושא הוא גם שאלה של מנהיגות. מנהיגות שצריכה לתת תשובה כיצד אנחנו מכלכלים את דרכנו על מנת להבטיח את כל היעדים – המשך קיומה של התיישבות חקלאית, ומי שחושב שהשורשים שלנו בארץ הזאת יהיו עמוקים מבלי שנעסוק גם בחקלאות, טועה; פיזור האוכלוסייה וחיזוק הפריפריה

לעומת המרכז ויצירת תנאים בפריפריה שיהפכו אותה לאטרקטיבית עבור גורמים במרכז שיפנו להתיישב בה; שמירה על משאבי הטבע וערכי הטבע והנוף עם ראייה למרחוק לדורות הבאים; וגם מגמה חברתית שבמסגרתה המדיניות הקרקעית תתרום להפחתת אי השוויון הקיים ותמנע יצירת עושר בידי מעטים על חשבון מטרות ציבוריות רחבות, וגם זו בעצם אחת ההצדקות להמשך שמירת הבעלות הלאומית והציבורית על הקרקע.

העקרונות האלה, שלפי דעתי הם מוסכמים על הרוב במדינה, צריכים להיות הבסיס שכל המדיניות הקרקעית והתכנון ייקבעו על פיהם.

השר אביגדור ליברמן: אני מתנצל על כך שאני נאלץ לעזוב אבל אני מרגיש חובה

להשמיע הערת אגב לדברים שאמר חיליק לקט. חשבתי הרבה על ההפרדה בין המדינה לקרן קימת במינהל ואינני בטוח שהבג"ץ הבא לא יכליל גם את קרן קימת באותן אמות מידה כמו המדינה. דבר שני ברור לדעתי, כי פרישה של קרן קימת מהמינהל תחליש את אלה שרואים בקרקע הלאום נכס של העם היהודי ותחזק את אלה שרואים בקרקע הלאום עניין נדל"ני ורכוש בלבד. לפני שמחליטים לחתוך כדאי מאוד להשקיע מחשבה נוספת.

שלמה בן-אליהו: תודה ליחיאל לקט. אם תהיה הפרדה, או במינוח הנוכחי "היפרדות" בין קק"ל למדינה, אני מניח שידרשו שני ימי עיון כדי למצות את הנושא ולא יום עיון אחד.

I would like to welcome Professor Anthony Travis from Birmingham University. Prof. Travis will share with us a few words about national and local land planning policies in the U.K. Please.